USMON AZIM SHE’RIYATIDA UCHRAYDIGAN SINONIMLAR TAHLILI

Toshket iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Tillar va maktabgacha ta’lim fakulteti
O‘zbek tili va adabiyot ta’lim yo‘nalishi
4-bosqich talabasi ***Anvarjonov Adaxamjon Akmaljon o‘g‘li***
anvarjonovadaxamjon@gmail.com
+998-93-167-24-02

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston xalq shoiri Usmon Azim she’riyatida sinonimlarning qo‘llanilishi va ularning badiiy-estetik vazifalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida sinonimlarning lirik qahramon kechinmalarini chuqurlashtirish va she’riyatning ta’sirchanligini oshirishdagi roli ochib berilgan.

Annotation. This article analyzes the use of synonyms and their artistic-aesthetic functions in the poetry of the People's Poet of Uzbekistan, Usmon Azim. The study explores how synonyms enhance the emotional depth of the lyrical hero's experiences and increase the overall impact of the poetry.

Аннотация: В данной статье анализируется использование синонимов и их художественно-эстетические функции в поэзии Народного поэта Узбекистана Усмона Азима. В ходе исследования раскрывается роль синонимов в углублении переживаний лирического героя и повышении выразительности поэзии.

Kalit so‘zlar. Usmon Azim, she’riyat, sinonim, ma’nodosh so‘zlar, semantik gradatsiya, badiiy mahorat, lirik qahramon, lug‘aviy boylik, obrazli tafakkur.

Keywords. Usmon Azim, poetry, synonym, synonymous words, semantic gradation, artistic skill, lyrical hero, lexical richness, figurative thinking.

Ключевые слова. Усмон Азим, поэзия, синоним, синонимичные слова, семантическая градация, художественное мастерство, лирический герой, лексическое богатство, образное мышление.

Kirish. Usmon Azim she’riyati o‘zining soddaligi, samimiyligi va xalqona ohangi bilan ajralib turadi. Shoir asarlarida kundalik hayot, insoniy tuyg‘ular, sevgi, sog‘inch, tabiat va ijtimoiy mavzularning nozik jihatlari ravon va sodda til orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, Usmon Azimning badiiy mahorati uning lug‘aviy boyligi, xususan, sinonimlardan mahorat bilan foydalanishida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Sinonim o‘zi nima? – Bir umumiy ma’noni ifodalovchi ikki va undan ortiq so‘zlarga sinonim (ma’nodosh) so‘zlar deyiladi. Bu kabi so‘zlarning bir qatorga jamlanishiga sinonim (ma’nodosh) so‘zlar qatori deb ataladi.[1] Shuningdek, A. Hojiyevning “O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati”da sinonimlarga quyidagicha ta’rif beriladi: “Sinonimlar- talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma’nosi bir xil (umumiy) bo‘lgan qo‘shimcha ma’no nozikligi, emotsional bo‘yog‘i, qo‘llanilishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o‘zaro farqlanadigan so‘zlardir. Ana shunday umumiy ma’no bilan o‘zaro bog‘lanuvchi so‘zlar guruhi sinonimik qatorni hosil qiladi” O‘zbek tilining akademik leksikalogiyasi mualliflari ta’kidlaganlaridek: “Sinonimlar Usmon Azim she’riyatida nafaqat so‘zlarning takrorlanishidan qochish vositasi, balki fikr va tuyg‘ularning rang-barang kayfiyati, ichki dramatizmi va emotsional gradatsiyasini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, sevgi

va sog‘inchni ifodalashda ishlatilgan sinonimik qatlamlar orqali o‘quvchi qahramonning ruhiy holatini turli qirralardan his etadi, shuningdek, tabiat va insoniy tajribalarni yanada boy va jonli qabul qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiy tilning boyligi va kuchi eng avvalo uning **so‘z imkoniyatlarining xilma-xilligi va ifoda qobiliyatida** namoyon bo‘ladi. Ma’nodosh so‘zlar – sinonimlar badiiy matnda o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Usmon Azim she’riyatida ular nafaqat takrorlanishdan qochish vositasi sifatida ishlatiladi, balki qahramonning ruhiy kechinmalarini, his-tuyg‘ularning nozik ohanglarini va obrazlarning rang-barang tafakkurini yanada aniqroq ochishga yordam beradi.

Shoirning lug‘aviy boyligi, ayniqsa sinonim qatlamlari orqali, sevgi, sog‘inch, tabiat va insoniy his-tuyg‘ularni o‘quvchiga jonli va ta’sirli tarzda yetkazadi. Har bir so‘z o‘z o‘rnida nafaqat ma’no, balki hissiy gradatsiya va dramatik ohang yaratadi, bu esa she’rning badiiy kuchini oshiradi. Shu sababli Usmon Azim asarlarida sinonimlardan foydalangan holda yaratilgan tasvirlar va obrazlar nafaqat o‘qilishi, balki his qilinishi va ruhiy tajriba orqali anglanishi bilan ajralib turadi. Ushbu jihatlarni o‘rganish, ya’ni sinonimlarning badiiy matndagi roli va funksiyasini tahlil qilish, adabiy tilning ifoda imkoniyatlarini chuqur anglash, badiiy nutq madaniyatini rivojlantirish va yosh ijodkorlarning uslubiy bilimini boyitish jarayonida katta ahamiyatga ega. Usmon Azim she’riyati aynan shu nuqtai nazardan ham o‘rganishga loyiq bo‘lib, uning asarlari orqali o‘quvchilar so‘zlar kuchi, obrazlar tasviri va ruhiy dramatizmni yaxshiroq his etadilar. Quyida shoirning “Men senga saodat keltirdim, sevgim” she’ridan parcha keltiramiz:

Men senga saodat keltirdim, sevgim...
Mana bu mehrdir, mana bu-chi – baxt...

Yuqoridagi she’r O‘zbekiston xalq artisti Yulduz Usmonova tomonidan qo‘shiq qilib kuylangani ham ushbu she’rni xalq qalbidan chuqur iz qoldirishiga turtki bo‘ldi. Keltirilgan parchada esa “saodat” va “baxt” so‘zlari o‘zaro sinonim juftlikdir. “Saodat” [arabcha. baxt, omad, muvaffaqiyat; xotirjamlik], “baxt” [forscha. taqdir; nasiba, ulush] hayot (turmush)dan to‘la mamnunlik va bearmonlik holati; saodat, qut. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bu ikki birlik **to‘liq lug‘aviy sinonimlar** sirasiga kiradi, ya’ni ular umumiy semantik yadrosi jihatidan bir-birini almashtira oladi. Biroq she’riy kontekstda bu so‘zlar **bir xil emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi** ma’no qatlamlariga ega bo‘ladi. Adabiy tafakkurda sinonimlar – fikrni boyituvchi, tuyg‘uni kuchaytiruvchi, ruhni baland qiluvchi vosita ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shoirning “Yomg‘ir” she’rining quyidagi misralariga e’tiborimizni qarataylik.
She’rdagi:

Bulutlar kiftida etdim sayohat ,
Osmondan yergacha yo‘lni taradim...
Samoni unutdim keldim so‘roqlab
Qanday osmonlardan pastlarga tushdim.

Ushbu misralarda arabcha “osmon” [forscha. Ko‘k, samo, falak], “samo” [arabcha. Osmon, ko‘k] poet. Osmon, falak.[2] Bu ikki so‘z **lug‘aviy sinonimlar** bo‘lib, bir qarashda bir xil ma’noni anglatgandek tuyuladi. Biroq shoir bu ikki birlikni **oddiy takror sifatida emas**, balki **ma’noviy-estetik yuklangan sinonimlar** sifatida qo‘llagan. Demak:

osmon → jismoniy balandlik

samo → ruhiy yuksaklik

Bu ikki sinonim o‘rtasida **semantik gradatsiya** yuzaga keladi. Gradatsiya so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, zinapoya (ifodalilikning o‘sib borishi yoki tushib ketishi) manosini bildiradi. Gradatsiya narsa, belgi, xususiyat, harakatni biri-biridan kuchliroq yoki kuchsizroq ma’no ottenkali sinonimlar va so‘zlar vositasida kuchaytirib yoki pasaytirib borish orqali tasvirlashdir. Bunda ta’sirchanlik birin-ketin kuchayib yoki pasayib boradi. Semantik gradatsiya (yoki graduatsiya) — bu so‘zlar yoki iboralarning ma’no darajalarining intensivligi, kuchliligi, ta’sirchanligi yoki emotsional yuklamasi bo‘yicha tizimli o‘zgarishi, ya’ni ma’no jihatdan asta-sekin kuchayishi yoki kuchsizlanishi jarayonidir, bu til birliklarining semantik tuzilmasini tahlil qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Shoirning yana bir hammaga tanish bo‘lgan she’rining quyidagi misralaridagi sinonimlar xususida so‘z yuritamiz.

Tunlar ko‘rpangizni zulmat tuzatsin,

“Tun” – sutkaning kun botishidan kun chiqqungacha, oqshomdan tongotargacha bo‘lgan qismi. “zulmat”, “muz” — qorong‘ilik va sovuqlik sinonimik maydoni. Shu sababli ular **qorong‘ilik va sovuqlik semantik maydoniga mansub sinonimik birliklar** hisoblanadi. Matnda bu so‘zlar **inson qalbidagi iztirob, sovuqlik yoki ruhiy yolg‘izlikni kuchaytiruvchi obraz** sifatida xizmat qiladi.

XULOSA. Usmon Azim she’riyatini varaqlarkanman, shunga amin bo‘ldimki, shoir uchun so‘z shunchaki gapirish vositasi emas, balki qalbning ranglarini chizuvchi mo‘yqalamdir. Maqolada tahlil qilingan sinonimlar bizga Usmon Azim mahoratining yangi qirralarini ochib berdi. Mening kuzatishlarim shuni ko‘rsatdiki, shoir “baxt” va “saodat” yoki “osmon” va “samo” kabi so‘zlarni shunchaki qofiya uchun yonma-yon qo‘ymaydi. U bu so‘zlar orqali inson ruhiyatining zinapoyalarini yasaydi. Masalan, biz kundalik hayotda farqlamaydigan “osmon” va “samo” so‘zlari shoir qalamida jismoniy balandlikdan ruhiy yuksaklikka o‘tish chizig‘iga aylanadi. Bu esa shoirning o‘zbek tili xazinasidan naqadar zargarlik bilan foydalanishini isbotlaydi. Xulosa qilib aytganda, Usmon Azim sinonimlar yordamida kitobxonni hayratlantira oladi: u dardni “g‘ussa”ga, oddiy tunni “zulmat”ga aylantirish orqali o‘quvchini qahramonning ichki olamiga olib kiradi. Shoirning tili — bu nafaqat lug‘aviy boylik, balki millat dardini va insoniy tuyg‘ularni eng nafis pardalarda kuylay oladigan tirik nidadir. Ushbu tadqiqotim orqali shuni angladimki, she’riyatdagi birgina ma’nodosh so‘z butun bir asarning ruhini o‘zgartirib yuborish quvvatiga ega ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. N. MAHMUDOV, A. SOBIROV, SH. SATTOROV, SH. TOSHMIRZAYEVA, D. MANNOPOVA. ONA TILI. UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARINING 5-SINFI UCHUN DARSLIK. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. TOSHKENT – 2020. 113-bet.
2. A. Hojiyevning “O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati”. Toshkent – 2023.
3. USMON AZIM. “SOG‘INCH”. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent – 2007.
4. H. JAMOLXONOV. HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILI. Toshkent–“Talqin” –2005
5. O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATI. TO‘RTINCHI JILD.G‘AFUR G‘ULOM NOMIDAGI NASHRIYOT-MATBAA UYI. TOSHKENT – 2023. 530-bet.

6. Усмон Азим. Юрак: (Шеърлар) Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти– Тошкент – 2009.
7. O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATI. UCHINCHI JILD.G‘AFUR G‘ULOM NOMIDAGI NASHRIYOT-MATBAA UYI. TOSHKENT –2023. 534-bet.
8. O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATI. TO‘RTINCHI JILD.G‘AFUR G‘ULOM NOMIDAGI NASHRIYOT-MATBAA UYI. TOSHKENT –2023. 515-bet.
9. Abdurahimova D. GRADATSIYANING STILISTIK FUNKSIYASI (ENAXON SIDDIQOVA SHE‘RLARI MISOLIDA)
10. Усмон Азим. Узун тун: (Шеърлар) – Тошкент: Ёзувчи, 1994. 8-бет.
11. Усмон Азим. Дарс: Шеърлар / У. Азим. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986